

Luboš Brim
Vyčísitelnost

Zápisy z přednášky zpracoval:
Jan Šerák

16. května 1995

Obsah

1 Úvod	2
1.1 Náš programovací jazyk	2
1.2 Základní pojmy	2
2 Efektivní numerace programů	3
2.1 Standardní numerace	3
2.2 Halting problem	3
2.3 Věta o numeraci	4
2.4 Věta o parametrizaci	5
2.5 Totální numerace	5
3 Nerozhodnutelné problémy	6
3.1 Problém totálnosti	6
3.2 Problém verifikace	6
3.3 Problém ekvivalence	7
4 Vyčíslistelné vlastnosti množin	8
4.1 Rekurzivní množiny	8
4.2 Rekurzivně vyčíslistelné množiny	8
4.3 Další vlastnosti rekurzivně vyčíslistelných množin	10
5 Uzávěrové vlastnosti RE-množin	13
5.1 Uzávěry RE-množin	13
5.2 Projekce a sekce	13
6 Riceova věta	15
6.1 Množiny respektující funkce	15
6.2 Redukovatelné množiny	17
6.3 Produktivní a kreativní množiny	17
6.4 Imunní a jednoduché množiny	19
6.5 Klasifikace problémů	19
7 Relativizovaná teorie vyčíslistelnosti	20

1 Úvod

1.1 Náš programovací jazyk

Dříve než začneme rozvíjet teorii vyčísitelnosti, nadefinujme si jakýsi „náš“ programovací jazyk. Pojmenujme si jej $\text{LAN}_{\text{E}}\text{T}$ (LANguage for Evaluational Theory)¹. Jazyk $\text{LAN}_{\text{E}}\text{T}$ se skládá z těchto konstruktů:

- *identifikátory*, kterých je nekonečný počet
- *operátory*: `succ` (unární operátor následníka), `pred` (unární operátor předchůdce), `0` (nulární operátor, znamenající číselnou hodnotu 0).
- *relace* $\neq$, logický binární operátor.
- *přirazení* `:=`, které lze použít pouze v těchto typech výrazů:

$\star X := 0$
 $\star X := \text{pred}(Y)$
 $\star X := \text{succ}(Y)$

- *sekvence*: `begin`, `end` s použitím typu `begin  $\delta_1; \dots; \delta_n$  end`
- *cyklus*: `while`, `do` s použitím typu `while  $X \neq Y$  do  $\delta$` .

Z výše uvedených definic jazyka $\text{LAN}_{\text{E}}\text{T}$ plyne, že umí pracovat pouze s přirozenými čísly. Množině programů tohoto jazyka se říká *while-programy*.

Dohoda: Bude-li v programu vystupovat k proměnných, budeme je značit $X_1, \dots, X_k$.

1.2 Základní pojmy

Z dřívějších dob patrně víme, co je to *program* P o k proměnných. Necht a_0 je k -rozměrný vektor nad $\mathbf{N}$. Víme, co je *výpočet* programu P pro a_0 ; taktéž víme, co znamená, že program *diverguje* (*neskončí*) pro a_0 a že program *končí* pro a_0 v n krocích a výstup je $a_n \in \mathbf{N}^k$.

Definice 1.1

j -ární sémantická funkce $\varphi_P : \mathbf{N}^j \rightarrow \mathbf{N}$, kde P je program s k proměnnými, je definována:

- Je-li $k \geq j$, je $(a_1, \dots, a_j)$ vstupní vektor pro program P , $\varphi_P(a_1, \dots, a_j)$ je hodnota v proměnné X_1 po skončení P pro vstup $\underbrace{(a_1, \dots, a_j, 0, \dots, 0)}_k$.
- Je-li $k < j$, je $(a_1, \dots, a_j)$ vstupní vektor pro program P , $\varphi_P(a_1, \dots, a_j)$ je hodnota v proměnné X_1 po skončení P pro vstup $(a_1, \dots, a_k)$.
- $\varphi_P(a_1, \dots, a_j) = \perp$ (program diverguje).

Definice 1.2

Řekneme, že funkce $\psi : \mathbf{N}^j \rightarrow \mathbf{N}$ je (efektivně) *vyčísitelná*, je-li $\psi = \varphi_P$ pro nějaký program P .

Churchova hypotéza: ψ je algoritmicky vyčísitelná $\iff \psi$ je vyčísitelná.

¹Toto označení jazyka zavádí autor tohoto dokumentu. Na přednáškách L. Brima se zůstává u poněkud nepohodlného a nic neříkajícího označení „náš“ jazyk.

2 Efektivní numerace programů

2.1 Standardní numerace

Motivací efektivní numerace programu je potřeba převádět programy na přirozená čísla a opačně. Je zřejmé, že to jde, nás však bude zajímat, zda lze tuto numeraci zalgoritmizovat.

Převod programu na přirozené číslo je vcelku jednoduchý. Mám-li program, mohu jeho text zakódovat (např. pomocí ASCII) do osmic binárních číslic. Zřetězením binárního zápisu textu programu dostanu binární zápis nějakého přirozeného čísla.

Opačný směr lze provést například takto: Máme přirozené číslo n , které zapíšeme v binární soustavě. Pokud počet cifer binárního rozvoje čísla n není dělitelý osmi, přiřadíme takovému číslu n program „prázdné“ funkce, např:

```
begin while x=x do x:=x end
```

Pokud je počet cifer binárního rozvoje čísla n dělitelný osmi, rozdělím jej na osmice a ty v nějakém předem známém kódu (např. ASCII) převedu na text. Tento získaný text je buď programem jazyka $\text{L}\text{A}\text{N}\text{E}\text{T}$ a pak je to hledaný program P_n , nebo to není program jazyka $\text{L}\text{A}\text{N}\text{E}\text{T}$ a číslu n přiřadím program prázdné funkce.

Oba tyto převody jsou jednoznačné.

Definice 2.1

Převodům mezi programy a přirozenými čísly (např. jak jsou uvedeny výše) se říká *arimetizace syntaxe*. Podobně kódování matematických formulí se říká *Gödelizace*.

Definice 2.2 NUMERACE VYČISLITELNÝCH FUNKCÍ

Nechť máme seřazení všech programů pevné arity j do posloupnosti $P_0, P_1, \dots$. Touto posloupností je definována také posloupnost vyčísitelných funkcí $\varphi_{P_0}, \varphi_{P_1}, \dots$ vyčíslovaných příslušnými programy. Takové posloupnosti se říká *numerace vyčísitelných funkcí*. *Standardní numerace vyčísitelných funkcí arity 1* je posloupnost funkcí $\varphi_0, \varphi_1, \dots$

Jiný příklad kódování programů do přirozených čísel:

- $[\text{begin end}] \rightarrow 1$
- $[\mathbf{x}_i := 0] \rightarrow 2^i$
- $[\mathbf{x}_i := \text{succ}(\mathbf{x}_j)] \rightarrow 3^i \cdot 5^j$
- $[\mathbf{x}_i := \text{pred}(\mathbf{x}_j)] \rightarrow 7^i \cdot 11^j$
- $[\text{while } \mathbf{x}_i = \mathbf{x}_j \text{ do } \delta] \rightarrow 13^i \cdot 17^j \cdot 19^{|\delta|}$
- $[\text{begin } \delta_1; \dots; \delta_n \text{ end}] \rightarrow \text{pr}(8)^{|\delta_1|} \dots \text{pr}(7+n)^{|\delta_n|}$, kde $\text{pr}(i)$ je i -té liché prvočíslo.

2.2 Halting problem

Definice 2.3

Problém zastavení (Halting problem) je rozhodnutí, zda program, vyčísující vyčísitelnou funkci, zastaví pro její vlastní index. Problém zastavení je jinými slovy funkce:

$$f(i) = \begin{cases} 1 & \varphi_i(i) \text{ je def} \\ 0 & \text{jinak} \end{cases}$$

Věta 2.4

Halting problem nelze algoritmicky rozhodnout. Jinými slovy funkce f není vyčísitelná.

Důkaz: povedeme sporem. Předpokládejme, že f je vyčísitelná programem HALT. Nyní si nadefinujme funkci ψ takto:

$$\psi(i) = \begin{cases} \perp & f(i) = 1 \\ 1 & f(i) = 0 \end{cases}$$

Funkce ψ je samozřejmě vyčísitelná, např. programem PSI:

```
begin while HALT(X1) = 1 do X1 := X1; X1 := 1; end
```

Jelikož ψ je vyčíslitelná funkce, existuje index e takový, že $\psi = \varphi_e$. Potom hodnota $\psi(e)$ bude taková:

$$\psi(e) = \begin{cases} \perp & \psi(e) \text{ je def} \\ 1 & \text{jinak} \end{cases}$$

Čímž jsme obdrželi kýžený spor. Program HALT proto neexistuje a tím pádem funkce f není vyčíslitelná a Halting problem je nerozhodnutelný. $\square$

2.3 Věta o numeraci

Věta 2.5 O NUMERACI (O UNIVERZÁLNÍ FUNKCI)

Pro $\forall j \geq 1$ existuje vyčíslitelná funkce $\Phi : \mathbf{N}^{j+1} \rightarrow \mathbf{N}$ taková, že pro $\forall e \in \mathbf{N}, \forall (a_1, \dots, a_j) \in \mathbf{N}^j$ platí

$$\Phi(e, a_1, \dots, a_j) = \varphi_e(a_1, \dots, a_j)$$

. Funkce Φ se nazývá *univerzální* funkce pro standardní numeraci j -árních vyčíslitelných funkcí.

Důkaz: Důkazem nám bude stačit načrtnout program, který vyčísluje funkci Φ :

1. Podle hodnoty e proměnné $X1$ nalezneme (zkonstruujeme např. pomocí aritmetizace syntaxe) příslušný program P_e .
2. Simulujeme činnost programu P_e na základě jeho textu.
3. Do proměnné $X1$ přiřadíme odpovídající výsledek.

$\square$

Tvrzení 2.1

Pro $\forall j \geq 1$ existuje přirozené číslo r a totální vyčíslitelná funkce *redukce* $red : \mathbf{N} \rightarrow \mathbf{N}$ taková, že platí:

1. $\varphi_e^{(j)} = \varphi_{red(e)}^{(j)}$
2. Program $P_{red(e)}$ používá $j + r$ proměnných.

Důkaz: spočívá v kódování vektorů. Například všechny vektory z $\mathbf{N}^2$, uložené v této matici nekonečného řádu:

$$\begin{pmatrix} (0, 0) & (0, 1) & (0, 2) & \dots \\ (1, 0) & (1, 1) & (1, 2) & \dots \\ (2, 0) & (2, 1) & (2, 2) & \dots \\ \vdots & \vdots & \vdots & \ddots \end{pmatrix}$$

lze zakódovat po diagonálách do matice téhož řádu:

$$\begin{pmatrix} 0 & 2 & 5 & \dots \\ 1 & 4 & 8 & \dots \\ 3 & 7 & 12 & \dots \\ \vdots & \vdots & \vdots & \ddots \end{pmatrix}$$

Zde jsme užili kódovací funkce $\tau(i, j) = \frac{1}{2}(i + j)(i + j + 1) + i$, která se nazývá *párující* funkce. Párující funkce τ i její projekce π_1 a π_2 jsou samozřejmě vyčíslitelné funkce.

Tímto způsobem lze ukládat hodnoty dvou proměnných pouze do jedné proměnné a indukci dostáváme požadované tvrzení. $\square$

2.4 Věta o parametrizaci

Nyní nás bude zajímat tento problém: Mějme funkci $f(x, y)$, u níž zablokujeme argument x na nějaké konstantě c . Pak funkce $g(y) = f(c, y)$ vznikla parametrizací prvního argumentu funkce f .

Věta 2.6 O PARAMETRIZACI (SMN-VĚTA)

Existuje totální vyčíslitelná funkce $s_n^m : \mathbf{N}^{m+1} \rightarrow \mathbf{N}$ taková, že platí:

$$\varphi_{s_n^m(i, y_1, \dots, y_m)}^{(n)}(z_1, \dots, z_n) = \varphi_i^{(m+n)}(y_1, \dots, y_m, z_1, \dots, z_n)$$

Důkaz: Nechť máme nějakou vyčíslitelnou funkci φ_i a ji vyčísľující program P_i . Dále nechť máme program Q :

```
begin Xm+n := Xn; ...; Xm+1 := X1; X1 := y1; ...; Xn := yn; end;
```

Tento program nám přetransformuje vektor $(z_1, \dots, z_n, 0, \dots, 0)$ do vektoru $(y_1, \dots, y_m, z_1, \dots, z_n)$, kde $y_1, \dots, y_m$ jsou konstanty. Program P'_i je pak:

```
begin Q; Pi; end
```

Tento program vyčísľuje funkci $\varphi_{s_n^m(i, y_1, \dots, y_m)}^{(n)}(z_1, \dots, z_n)$, čímž jsme dokázali vyčísľitelnost této funkce.

Nechť i' je index programu $P'_{i'}$. Pak $i' = s_n^m(i, y_1, \dots, y_m)$. Program $P'_{i'}$ umím napsat kdykoli, to znamená, že funkce s_n^m je totální. S odvoláním na hypotézu pana Churcha, že umím pro libovolná m, n napsat program Q , je funkce s vyčísľitelná. $\square$

Na závěr ještě poznamenejme, že obdobné tvrzení platí i o skládání funkcí (sekvenci programů).

2.5 Totální numerace

Definice 2.7

Numerace μ množiny S je surjektivní funkce $\mu : \mathbf{N} \rightarrow S$.

Definice 2.8 PROGRAMOVACÍ JAZYK

Nechť $\mathbf{P}^j$ je množina všech j -árních vyčísľitelných funkcí. Dvojici $L = (TP, \varphi')$ nazveme *programovacím jazykem pro $\mathbf{P}^1$* , kde $\mathbf{N} \supseteq TP$ je množina programů a φ' je totální numerace množiny $\mathbf{P}^1$. TP nazýváme *syntax* a φ' *sémantika* programovacího jazyka².

V odstavci 2.1 jsme zkonstruovali $L = (\mathbf{N}, \varphi)$. Programovací systémy lze uspořádat: např. nechť $\varphi'_0, \varphi'_1, \dots$ jsou funkce vyčísľitelné konečnými automaty a nechť $\varphi''_0, \varphi''_1, \dots$ jsou funkce vyčísľitelné Turingovými stroji. Pak ke každé funkci φ'_n lze najít funkci φ''_m takovou, že $\varphi'_n = \varphi''_m$. Opačně toto tvrzení neplatí. Z toho tedy plyne, že Turingovy stroje jsou silnější než konečné automaty. Podobně lze zatřídít všechny programové systémy.

Definice 2.9

Nechť máme μ_1, μ_2 resp. S_1, S_2 . Řekneme, že μ_1 se *redukuje* na μ_2 (zapišeme $\mu_1 \leq \mu_2$), jestliže existuje vyčísľitelná funkce $r \in \mathbf{P}^1$ taková, že pro $\forall i \in \mathfrak{R}(\mu_1)$ ³ platí: $\mu_1(i) = \mu_2(r(i))$. Řekneme, že μ_1 a μ_2 jsou *ekvivalentní* numerace ($\mu_1 \equiv \mu_2$) $\iff \mu_1 \leq \mu_2 \wedge \mu_1 \geq \mu_2$.

Věta 2.10

Nechť ψ, ψ' jsou totální numerace množiny $\mathbf{P}^1$. Pak:

1. Jestliže ψ splňuje větu o numeraci a ψ' splňuje větu o parametrizaci, pak ψ se redukuje na ψ' ($\psi \leq \psi'$).
2. $\psi \equiv \psi' \iff \psi$ splňuje obě tyto věty současně.

Důkaz: Důkaz není uveden. $\square$

Definice 2.11

Numerace ψ množiny $\mathbf{P}^1$ se nazývá *efektivní (přípustná)*, jestliže $\psi \equiv \varphi$.

Teze: Numerace ψ je intuitivně efektivní $\iff$ je efektivní.

² $w \in TP \iff \varphi'(w) \in \mathbf{P}^1$

³ $\mathfrak{R}$ je definiční obor (range), $\Im$ je obor hodnot (image).

3 Nerozhodnutelné problémy

Věta 3.1

Existuje totální funkce $f : \mathbf{N} \rightarrow \mathbf{N}$, která není vyčíslitelná.

Důkaz: Uvažujme numeraci (ne nutně efektivní) všech vyčíslitelných totálních funkcí $\mathbf{N} \rightarrow \mathbf{N}$ takto: mám $\varphi_0, \varphi_1, \dots$ a konstruuji posloupnost $f_1, f_2, \dots$ totálních vyčíslitelných funkcí tak, že f_{n+1} je první totální φ_j po f_n . Máme tedy posloupnost totálních vyčíslitelných funkcí.

Nyní definujeme totální funkci $f : \mathbf{N} \rightarrow \mathbf{N}$ takto: $f(i) = f_i(i) + 1$. Funkce f je samozřejmě totální, ale od každé totální vyčíslitelné funkce se liší $\implies$ funkce f není vyčíslitelná. $\square$

Věta 3.2

. Nechť $f_0, f_1, \dots$ je efektivní numerace, ve které f_i jsou totální vyčíslitelné funkce $\mathbf{N} \rightarrow \mathbf{N}$. Pak existuje totální vyčíslitelná funkce $f : \mathbf{N} \rightarrow \mathbf{N}$, která není v této numeraci. To znamená, že neexistuje efektivní numerace všech totálních vyčíslitelných funkcí.

Důkaz: Existuje totální vyčíslitelná funkce $g : \mathbf{N} \rightarrow \mathbf{N}$ taková, že $f_i = \varphi_{g(i)}$. Definujeme funkci $f : \mathbf{N} \rightarrow \mathbf{N}$ tak, že $f(i) = f_i(i) + 1$. Funkce f je totální vyčíslitelná funkce, vyčísluje ji např. program:

```
begin X2 := g(X1); X1 := Φ(X2, X1); X1 := succ(X1); end
```

Tím je věta dokázána. $\square$

3.1 Problém totálnosti

Věta 3.3

Problém totálnosti vyčíslitelných funkcí je nerozhodnutelný. Jinými slovy neexistuje algoritmus, který pro daný index i rozhodne, zda je vyčíslitelná funkce $\varphi_i : \mathbf{N} \rightarrow \mathbf{N}$ totální.

Důkaz: Uvažujme totální funkci $\text{total}(i)$, která nabývá hodnoty 1 je-li funkce φ_i totální a hodnoty 0 v opačném případě. Musíme ukázat, že funkce total není vyčíslitelná. To dokážeme sporem.

Předpokládejme, že total je vyčíslitelná. Pak můžeme definovat funkci $g : \mathbf{N} \rightarrow \mathbf{N}$, tak že $g(0)$ je nejmenší i takové, že $\text{total}(i) = 1$, $\dots$ $g(n+1)$ je nejmenší i takové, že $i > g(n)$ a $\text{total}(i) = 1$. Tedy g je numerace totálních vyčíslitelných funkcí a je vyčíslitelná například programem:

```
begin
  X2 := succ(X1);
  X1 := 0;
  while X2 != 0 do
    begin
      while total(X1) = 0 do X1 := succ(X1);
      X2 := pred(X2);
      X1 := succ(X1);
    end;
  X1 := pred(X1);
end;
```

Tím jsme dostali posloupnost $\varphi_{g(0)}, \varphi_{g(1)}, \dots$, což je efektivní numerace všech totálních vyčíslitelných funkcí.

To je samozřejmě spor s větou 3.2. $\square$

3.2 Problém verifikace

Věta 3.4

Problém verifikace je nerozhodnutelný. Jinými slovy neumím rozhodnout, zda daný program počítá danou funkci.

Důkaz: Můžeme „redukovat“ na problém verifikace identity. Nechť funkce $e(i)$ nabývá hodnoty 1, je-li funkce φ_i identitou, a hodnoty 0 v opačném případě. Musíme dokázat, že e není vyčíslitelná.

To dokážeme tak, že redukuje problém totálnosti na problém verifikace a dojdeme k závěru, že pokud bychom uměli rozhodnout verifikaci, uměli bychom rozhodnout také totálnost.

Redukci provedeme nalezením vyčíslitelné funkce g takové, pro niž platí, že φ_i je totální $\iff \varphi_{g(i)}$ je identita. Mějme tedy program $P_{g(i)}$:

```
begin X2 :=  $\Phi(i, X1)$  end
```

Je zřejmé, že funkce g je vyčíslitelná. Program $P_{g(i)}$ vyčísluje funkci $\varphi_{g(i)}$, která vypadá takto:

$$\varphi_{g(i)}(j) = \begin{cases} j & \text{if } \varphi_i(j) \text{ is total} \\ \perp & \text{else} \end{cases}$$

Tedy $\varphi_{g(i)}$ je identita tehdy a jen tehdy, je-li φ_i totální. □

3.3 Problém ekvivalence

Věta 3.5

Problém ekvivalence je nerozhodnutelný. Jinými slovy neexistuje program, který pro i a j rozhodne, zda $\varphi_i = \varphi_j$.

Důkaz: Nejprve problém ekvivalence redukuje na jednodušší problém ekvivalence funkce φ_i s funkcí φ_{j_0} , která je vyčíslovaná programem P_{j_0} :

```
begin end
```

Tuto „redukci“ jsme provedli jen na intuitivní úrovni, protože pokud umím rozhodnout ekvivalenci funkcí φ_i a φ_j , umím rozhodnout i ekvivalenci funkcí φ_i a φ_{j_0} .

Tím dostáváme tvrzení, že funkce φ_i a φ_{j_0} jsou ekvivalentní tehdy a jen tehdy, když je funkce φ_i identitou. To však rozhodnout neumím, neumím tedy ani rozhodnout ekvivalenci s identitou, tím spíš neumím rozhodnout obecnou ekvivalenci. □

4 Vyčíslitelné vlastnosti množin

4.1 Rekurzivní množiny

Definice 4.1

Nechť $A \subseteq \mathbf{N}^k$. Charakteristická funkce množiny A je funkce $\chi_A : \mathbf{N}^k \rightarrow \{\text{true}, \text{false}\}$ taková, že:

$$\chi_A(x) = \begin{cases} \text{true} & \text{if } x \in A \\ \text{false} & \text{else} \end{cases}$$

Definice 4.2

Množina $A \subseteq \mathbf{N}^k$ je *rozhodnutelná (rekurzivní)*, jestliže její charakteristická funkce χ_A je totální vyčíslitelná.

Příklad 4.1

- množina $\{(a, b) \mid b = a^2\}$ je rekurzivní
- množina $\{i \mid \varphi_i \text{ is total}\}$ není rekurzivní
- množina $\{(i, j) \mid \varphi_i = \varphi_j\}$ není rekurzivní

Lemma 4.3

Je-li množina A konečná nebo je-li množina $\bar{A}$ konečná, pak množina A je rekurzivní.

Důkaz: Triviálně konečnou množinu $|A| = n$ mohu rozhodovat jedním ifem s disjunkcí n porovnání v podmínce, podobně pro $\bar{A}$. $\square$

Lemma 4.4

Je-li A rekurzivní, pak i $\bar{A}$ je rekurzivní.

Důkaz: Opět triviálně „znegováním“ programu charakteristické funkce χ_A dostanu program funkce $\chi_{\bar{A}}$. $\square$

Lemma 4.5

Jsou-li A_1 a A_2 rekurzivní množiny, pak i $A_1 \cup A_2$ a $A_1 \cap A_2$ jsou rekurzivní.

Důkaz: je opět triviální. Do proměnných X_2, X_3 uložím výsledky charakteristických funkcí χ_{A_1} a χ_{A_2} a potom do proměnné X_1 uložím výsledek $X_2 \text{ or } X_3$ resp. $X_2 \text{ and } X_3$. $\square$

4.2 Rekurzivně vyčíslitelné množiny

Definice 4.6

Množina $A \subseteq \mathbf{N}$ je *parciálně rozhodnutelná (rekurzivně vyčíslitelná, r. e., RE-množina)*, jestliže $A = \emptyset$ nebo $A = \mathfrak{S}(f)$ pro nějakou totálně vyčíslitelnou funkci $f : \mathbf{N} \rightarrow \mathbf{N}$. Taková funkce f se nazývá *numerující funkce*.

Příklad 4.2

Identita je numerující funkce pro $\mathbf{N}$.

Lemma 4.7

Každá rekurzivní množina A je rekurzivně vyčíslitelná.

Důkaz: Případ $A = \emptyset$ je zřejmý. Nechť tedy $A \neq \emptyset$, pak existuje charakteristická funkce χ_A . Nechť $a_0 \notin A$. Pak funkce f zkonstruujeme takto:

$$f(n) = \begin{cases} n & \text{if } n \in A \\ a_0 & \text{else} \end{cases}$$

Funkce f je zřejmě vyčíslitelná: např. programem

```
begin if not  $\chi_A(X_1)$  then  $X_1 := a_0$ ; end
```

Tvrzení, že f je numerující funkcí množiny A plyne ihned z definice ($\mathfrak{S}(f) = A$). $\square$

Důkaz lemmatu 4.7 dává návod na sestavení programů – generátorů RE-množin. Nechť program P s k proměnnými vyčísluje numerující funkci $f : \mathbf{N} \rightarrow \mathbf{N}$ množiny A . Pak program Q :

```
begin
  n := 0;
  while true do begin
    X1 := n; X2 := 0; ... Xk := 0;
    P;
    output(X1);
    n := succ(n);
  end;
end
```

generuje hodnoty $f(0), f(1), \dots$. Když je f totální, je to bez problémů; f však nutně nemusí být totální, což přináší problém v tom, že neumím zjistit, zda je nějaká funkce totální.

Lemma 4.8

Funkce

$$Se(x, y, z) = \begin{cases} 1 & P_x \text{ stops for } y \text{ after maximum } z \text{ steps} \\ 0 & \text{else} \end{cases}$$

je totální vyčíslitelná.

Důkaz: Se je zřejmě totální. Vyčísluje ji program, který v numeraci najde program P_x a interpretuje jej pro vstup y po dobu nejvýše z kroků. □

Předchozí lemma nám dává návod, jak upravit generátor RE-množin Q :

```
begin
  n := 0;
  while true do begin
    x := π1(n); y := π2(n);
    #π1 a π2 projekce z kapitoly 2
    if Se(e, x, y) = 1 then begin
      #e je index programu P
      P(x);
      output(X1);
    end;
    n := succ(n);
  end;
end;
```

Nyní takto upravený program Q negeneruje řadu $f(0), f(1), \dots$ takto uspořádaně, zato však vygeneruje všechny prvky množiny $\mathfrak{S}(f)$, i když f není totální.

Lemma 4.9

$K = \{i \mid \varphi_i(i) \neq \perp\}$ je rekurzivně vyčíslitelná, ale není rekurzivní.

Důkaz: Rekurzivní být nemůže, protože problém zastavení není rozhodnutelný. Množinu K však umím vygenerovat programem, který vychází z programu Q :

```
begin
  n := 0;
  while true do begin
    x := π1(n); y := π2(n);
    if Se(x, x, y) = 1 then output(x)
    n := succ(n);
  end;
end;
```

□

4.3 Další vlastnosti rekurzivně vyčíslitelných množin

Obrázek 1: Třídy množin z hlediska vyčísitelnosti

Co jsme se zatím dověděli ukazuje obrázek 1. Nevíme, zda existuje nějaká třída množin, která je nadtrídou třídy RE-množin, nebo zda se třída RE-množin rovná třídě všech podmnožin $\mathbf{N}$. V tomto odstavci si ukážeme, že existuje množina, která není rekurzivně vyčíslitelná. Dále si uvedeme užitečné vztahy mezi rekurzivními a rekurzivně vyčíslitelnými množinami a užitečná kritéria RE-množin.

Lemma 4.10

Množina $\{i \mid \varphi_i : \mathbf{N} \rightarrow \mathbf{N} \text{ is total}\}$ není rekurzivně vyčíslitelná.

Důkaz: plyne z toho, že efektivní numerace je seznam. A jelikož efektivní numerace totálních funkcí neexistuje, nemůže být tato množina r. e. □

Lemma 4.11

Nechť $A \subseteq \mathbf{N}$. Pak platí ekvivalence: A je rekurzivní $\iff A, \bar{A}$ jsou rekurzivně vyčíslitelné.

Důkaz:

$\implies$: A je rekurzivní $\implies \bar{A}$ je rekurzivní $\implies A$ i $\bar{A}$ jsou rekurzivně vyčíslitelné.

$\impliedby$: Je-li $A = \emptyset$ nebo $\bar{A} = \emptyset$, pak A je zřejmě rekurzivní. Nechť tedy $A \neq \emptyset$ a $\bar{A} \neq \emptyset$. Pak $A, \bar{A}$ jsou rekurzivně vyčíslitelné $\iff$ existují funkce f a g tak, že $A = \mathfrak{S}(f)$ a $\bar{A} = \mathfrak{S}(g)$ a navíc platí:

$$\begin{aligned}\mathfrak{S}(f) \cup \mathfrak{S}(g) &= \mathbf{N} \\ \mathfrak{S}(f) \cap \mathfrak{S}(g) &= \emptyset\end{aligned}$$

Jak tedy rozhodneme, zda $x \in A$? Program, který bude množinu A rozhodovat, bude generovat posloupnost $f(0), g(0), f(1), g(1), \dots$ a v konečném čase dojde k prvku x . Pokud zjistí, že x je f -hodnota, pak odpoví $x \in A$; pokud zjistí, že x je g -hodnota, pak odpoví $x \notin A$.

Z existence tohoto programu ihned plyne rekurzivita A . □

Důsledek 4.12

$\bar{K}$ (problém nezastavení) není rekurzivně vyčíslitelná množina.

Důkaz: Přímo z lemmatu 4.11. □

Definice 4.13

Množina $A \subseteq \mathbf{N}$ se nazývá *rekurzivně vyčíslitelná v rostoucím pořádku*, jestliže má rostoucí numerující funkci.

Lemma 4.14

Nekonečná množina $A \subseteq \mathbf{N}$ je rekurzivní $\iff A$ je rekurzivně vyčíslitelná v rostoucím pořádku.

Důkaz:

$\implies$: Rostoucí posloupnost prvků $a_0, a_1, a_2, \dots$ množiny A ($\chi_A(a_i) = \text{true}$), je rostoucí numerace množiny A .

$\impliedby$: Nechť f je rostoucí numerující funkce množiny A . Nepřítel nám dal za úkol rozhodnout, zda $x \in A$. Začneme tedy generovat posloupnost $f(0), f(1), f(2), \dots$. Pokud v této posloupnosti narazím na x , odpovím, že $x \in A$. Pokud dojdou k takovému i , že $f(i) > x$, vím, že již nemá cenu dál hledat, a odpovím, že $x \notin A$.

Výše popsany algoritmus rozhoduje množinu A . □

Důsledek 4.15

Každá nekonečná RE-množina má nekonečnou rekurzivní podmnožinu.

Důkaz: Stačí nám najít množinu $B \subseteq A$ rekurzivně vyčíslitelnou v rostoucím pořadí. Existuje numerující funkce f množiny A : $A = \mathfrak{S}(f)$. Množinu B můžeme generovat takto:

1. `output(f(0))`
2. `if f(1) > f(0) then output(f(1))`
- ...
- $n+1$. `if f(n) > max(f(0), ..., f(n-1)) then output(f(n))`

□

Věta 4.16

1. Množina A je RE-množina $\iff A = \mathfrak{R}(f)$, kde f je vyčíslitelná funkce.
2. Množina A je RE-množina $\iff A = \mathfrak{S}(f)$, kde f je vyčíslitelná funkce.

Důkaz:

1. $\implies$: $A = \emptyset$ je zřejmé, protože $\emptyset$ je doménou prázdné funkce. Nechť $\emptyset \neq A = \mathfrak{S}(f)$, kde f je totální vyčíslitelná funkce. Definujeme funkci Θ :

$$\Theta(i) = \begin{cases} 1 & \text{if } i \in \mathfrak{S}(f) \\ \perp & \text{else} \end{cases}$$

Je nabíledni, že $\mathfrak{R}(\Theta) = \mathfrak{S}(f) = A$. Zbývá tedy jen dokázat např. konstrukcí programu, že funkce Θ je vyčíslitelná:

```
begin X2 := X1; X1 := 1; n := 0;
  while X2 ≠ f(n) do n := succ(n);
end
```

- $\Leftarrow$: Nechť $A = \mathfrak{R}(\Theta)$ pro vyčíslitelnou funkci Θ . Je-li $\mathfrak{R}(\Theta) = \emptyset$, je tvrzení věty splněno triviálně. Nechť tedy $\mathfrak{R}(\Theta) \neq \emptyset$, tj. $\exists a_0 \in A$. Mějme program:

```
begin
  x := π1(X1); y := π2(X1);
  if výpočet Θ(x) končí během y kroků
  then X1 := x;
  else X1 := a0;
end
```

Označme funkci, kterou tento program vyčísluje, f . Pak zřejmě platí $\mathfrak{S}(f) = \mathfrak{R}(\Theta)$.

2. Důkaz tohoto tvrzení je zřejmý.

□

Připomeňme si standardní numeraci vyčíslitelných funkcí $\varphi_0, \varphi_1, \dots$. Pak předchozí věta předurčuje existenci dvou standardních numerací rekurzivně vyčíslitelných funkcí:

1. $\mathfrak{R}(\varphi_0), \mathfrak{R}(\varphi_1), \dots$
2. $\mathfrak{S}(\varphi_0), \mathfrak{S}(\varphi_1), \dots$

Lemma 4.17

Existují totální vyčíslitelné funkce $t_1, t_2 : \mathbf{N} \rightarrow \mathbf{N}$ takové, že pro $\forall i \in \mathbf{N}$ platí:

$$\begin{aligned} \mathfrak{R}(\varphi_i) &= \mathfrak{S}(\varphi_{t_1(i)}) \\ \mathfrak{S}(\varphi_i) &= \mathfrak{R}(\varphi_{t_2(i)}) \end{aligned}$$

Důkaz:

1. Nechť $t_1(i)$ je index programu:

```
begin X2 :=  $\Phi(i, X1)$ ; end
```

Tedy pro všechna a platí: program $P_{t_1(i)}$ končí pro $a \iff$ program P_i končí pro a . Rovnost $\mathfrak{S}(\varphi_{t_1(i)}) = \mathfrak{R}(\varphi_i)$ je zřejmě platná.

2. Nechť $t_2(i)$ je index programu:

```
begin
  n := 0; X2 := succ(X1);
  while X1  $\neq$  X2 do begin
    x :=  $\pi_1(n)$ ; y :=  $\pi_2(n)$ ;
    if Se(i, x, y) = 1 then X2 :=  $\Phi(i, x)$ ;
    n := succ(n);
  end;
end
```

Tento program pro vstup a hledá b takové, že $a = \varphi_i(b)$. Tedy platí rovnost $\mathfrak{S}(\varphi_i) = \mathfrak{R}(\varphi_{t_2(i)})$.

□

Definice 4.18

Označme $W_i = \mathfrak{R}(\varphi_i)$. Posloupnost $W_0, W_1, \dots$ nazýváme *standardní numerace RE-množin*.

Na závěr tohoto odstavce a celé kapitoly upozorníme na tento fakt:

- W_i je akceptovaná programem P_i (P_i zastaví pro libovolný prvek $x \in W_i$);
- W_i je generovaná programem $P_{t_1(i)}$.

5 Uzávěrové vlastnosti RE-množin

5.1 Uzávěry RE-množin

Definice 5.1

Nechť $A \subseteq \mathbf{N}$ a $\Theta : \mathbf{N} \rightarrow \mathbf{N}$. *Parciální obraz* množiny A je množina $\Theta(A) = \{\Theta(a) \mid a \in \mathfrak{R}(\Theta) \wedge a \in A\}$ a *parciální vzor* množiny A je množina $\Theta^{-1}(A) = \{b \mid b \in \mathfrak{R}(\Theta) \wedge \Theta(b) \in A\}$.

Věta 5.2

Existují totální vyčíslitelné funkce $g_1 : \mathbf{N}^2 \rightarrow \mathbf{N}$, $g_2 : \mathbf{N}^2 \rightarrow \mathbf{N}$ takové, že pro rekuzivně vyčíslitelnou množinu W_j a vyčíslitelnou funkci φ_i platí:

1. $\varphi_i(W_j) = W_{g_1(i,j)}$
2. $\varphi_i^{-1}(W_j) = W_{g_2(i,j)}$

Důkaz:

1. $\varphi_i(W_j) = \{\varphi_i(a) \mid a \in W_i \cap W_j\}$. Nechť číslo $\hat{g}(i, j)$ je index programu:

```
begin X2 :=  $\Phi(j, X1)$ ; X1 :=  $\Phi(i, X1)$ ; end
```

Tento program vyčísluje φ_i za předpokladu, že je pro vstup a definována hodnota $\varphi_j(a)$ i $\varphi_i(a)$.

Potom tedy platí:

$$\varphi_i(W_j) = \mathfrak{S}(\varphi_{\hat{g}(i,j)}) = \mathfrak{R}(\varphi_{t_2(\hat{g}(i,j))})$$

a tedy funkce $g_1 = t_2 \circ \hat{g}$.

2. Platí, že $\varphi_i^{-1}(W_j) = \mathfrak{R}(\varphi_j \circ \varphi_i)$. Potom podle věty o parametrizaci (Věta 2.6) existuje funkce totální vyčíslitelná funkce $g_2 : \mathbf{N} \rightarrow \mathbf{N}$ taková, že $\varphi_{g_2(i,j)} = \varphi_j \circ \varphi_i$. To ovšem znamená:

$$\varphi_i^{-1}(W_j) = \mathfrak{R}(\varphi_{g_2(i,j)}) = W_{g_2(i,j)}$$

□

Věta 5.3

RE-množiny nejsou uzavřené vzhledem k doplňku.

Důkaz: Problém zastavení K je RE-množina, problém nezastavení $\bar{K}$ není RE-množina. □

Věta 5.4

Existují totální vyčíslitelné funkce $\text{union} : \mathbf{N}^2 \rightarrow \mathbf{N}$ a $\text{intersect} : \mathbf{N}^2 \rightarrow \mathbf{N}$ taková, že pro dané RE-množiny W_i a W_j platí:

$$\begin{aligned} W_i \cup W_j &= W_{\text{union}(i,j)} \\ W_i \cap W_j &= W_{\text{intersect}(i,j)} \end{aligned}$$

5.2 Projekce a sekce

Definice 5.5

Nechť $R \subseteq \mathbf{N}^k$ je k -ární relace. Pak množinu:

$$\{(a_1, \dots, a_{i-1}, a_{i+1}, \dots, a_k) \mid \exists a_i \in \mathbf{N} : (a_1, \dots, a_k) \in R\}$$

nazýváme *i -tou projekcí R* .

Nechť $b \in \mathbf{N}$. Pak množinu

$$\{(a_1, \dots, a_{i-1}, a_{i+1}, \dots, a_k) \mid (a_1, \dots, a_{i-1}, b, a_{i+1}, \dots, a_k) \in R\}$$

nazveme *i -tou sekcí R pro b* .

Věta 5.6

1. Libovolná sekce rekurzivní relace je rekurzivní.
2. Kartézský součin $A \times B$ dvou RE-množin je RE-množina.
3. Libovolná sekce RE-relace je rekurzivně vyčísitelná.
4. Libovolná projekce RE-relace je rekurzivně vyčísitelná.

Příklad 5.1

Nechť $S \subseteq \mathbb{N}^3$ taková, že $(x, y, z) \in S \iff$ program P_x pro vstup y neudělá více než z kroků. Pak S je charakteristická funkce relace S , která je totální vyčísitelná. Tedy S je rekurzivní.

3. projekce: $\{(x, y) \mid \exists z : (x, y, z) \in S\}$. Tato množina je však rovna $\{(x, y) \mid \varphi_x(y) \neq \perp\}$, což je zobecněný halting problem. 3. projekce relace S tedy není rekurzivní.

Příklad 5.2

Nechť $A = \{i \mid 7 \in \mathfrak{S}(\varphi_i)\}$. A je množina programů, které někdy spočítají číslo 7; je tedy rekurzivně vyčísitelná. Dále nechť B je množina trojic (i, j, k) takových, že program P_i pro vstup j zastaví během k kroků a $\varphi_i(j) = 7$. Množina B je rekurzivní, tedy i rekurzivně vyčísitelná.

Nyní si uvědomme, že A je 2. a 3. projekcí B a obě množiny jsou RE-množiny.

Věta 5.7

Relace je rekurzivně vyčísitelná $\iff$ je projekcí rekurzivní relace.

Důkaz:

$\Leftarrow$: zřejmé

$\Rightarrow$: $W_i = \mathfrak{R}(\varphi_i)$ je množina takových a , že existuje k takové, že program P_i zastaví pro a během k kroků. Nechť relace $R(a, k)$ je množina a takových, že program P_i zastaví pro a během k kroků. Relace $R(a, k)$ je zřejmě rekurzivní.

Množina W_i je 2. projekcí relace $R(a, k)$ a je tedy rekurzivně vyčísitelná dle tvrzení předchozí věty. □

Definice 5.8

j -ární relace $R \in \mathbb{N}$ se nazývá *diofantická*, jestliže existuje diofantická rovnice⁴ $P(x_1, \dots, x_j, y_1, \dots, y_k) = 0$ o $j+k$ poměnných taková, že

$$(a_1, \dots, a_j) \in R \iff \exists y_1, \dots, y_k : P(a_1, \dots, a_j, y_1, \dots, y_k) = 0$$

Věta 5.9

Relace je rekurzivně vyčísitelná $\iff$ je diofantická.

---

⁴Diofantická rovnice je rovnice tvaru $P = 0$, kde P je polynom s celočíselnými koeficienty.

6 Riceova věta

6.1 Množiny respektující funkce

Definice 6.1

Množina $I \subseteq \mathbf{N}$ respektuje funkce, jestliže platí implikace:

$$i \in I, \varphi_i = \varphi_j \implies j \in I$$

Poznámka 6.2

Zřejmě platí, že I respektuje funkce $\implies \bar{I}$ respektuje funkce.

Poznámka 6.3

Množiny $\{i \mid 7 \in \mathfrak{S}(\varphi_i)\}$, $\{i \mid \varphi_i \text{ is total}\}$ a $\{i \mid \varphi_i = \emptyset\}$ respektují funkce.

Množina K nerespektuje funkce. Proč? Dejme tomu, že máme e takové, že $W_e = \{e\}$. Pak necht' existuje e' takové, že $e' \neq e$ a přitom $\varphi_{e'} = \varphi_e$. Platí, že $e \in K$ a přitom $e' \notin K$.

Věta 6.4

Necht' $I \subseteq \mathbf{N}$ respektuje funkce. Pak I je rekurzivní $\iff I = \emptyset \vee I = \mathbf{N}$.

Důkaz: Necht' $\emptyset \neq I \neq \mathbf{N}$. Ukážeme sporem, že I není rekurzivní. Předpokládejme, že I obsahuje všechny indexy nějaké vyčíslitelné funkce Θ různé od prázdné funkce μ . Pak $\bar{I}$ obsahuje všechny indexy pro μ .

Mějme dále program $P_{f(i)}$ takový:

```
begin X2 :=  $\Phi(i, i)$ ; X1 :=  $\Theta(X1)$ ; end
```

Program $P_{f(i)}$ vyčísluje funkci $\varphi_{f(i)}$:

$$\varphi_{f(i)} = \begin{cases} \Theta & \text{if } \varphi_i(i) \neq \perp \\ \mu & \text{else} \end{cases}$$

Zřejmě platí: $f(i) \in I \iff \varphi_i(i)$ je definováno pro $\forall i \in \mathbf{N}$. Charakteristická funkce množiny I je funkce χ_I . Ta se však – aplikovaná na $f(i)$ – chová jistým speciálním způsobem:

$$\chi_I(f(i)) = \begin{cases} 1 & \text{if } \varphi_i(i) \neq \perp \\ 0 & \text{else} \end{cases}$$

a to pro $\forall i \in \mathbf{N}$. Na první pohled vidíme, že $\chi_I \circ f = \text{halt}$. Jelikož však f je totální vyčíslitelná, měla by funkce $\chi_I \circ f$ bez problémů vyčíslovat množinu I . Jelikož však není tato funkce vyčíslitelná, není množina I rekurzivní. Došli jsme tedy ke kýženému sporu. $\square$

Příklad 6.1

Následující množiny a jejich negace nejsou rekurzivní:

- $A_1 = \{i \mid i \text{ is total}\}$.
- $A_2 = \{i \mid i = f\}$, kde f je totální vyčíslitelná funkce.
- $A_3 = \{i \mid i = \xi\}$, kde ξ je vyčíslitelná funkce.
- $A_4 = \{i \mid a \in \mathfrak{R}(\varphi_i)\}$.
- $A_5 = \{i \mid \mathfrak{R}(\varphi_i) = \emptyset\}$.
- A_6 je množina všech i takových, že $\mathfrak{R}(\varphi_i)$ je konečná.
- $A_7 = \{i \mid a \in \mathfrak{S}(\varphi_i)\}$.
- A_8 je množina všech i takových, že $\mathfrak{S}(\varphi_i)$ je konečná.
- $A_9 = \{i \mid \mathfrak{S}(\varphi_i) = \mathbf{N}\}$.
- A_{10} je množina všech i takových, že φ_i je prosté.

- A_{11} je množina všech i takových, že φ_i je bijekce.

Nyní si rozšíříme pojem respektování funkcí:

Definice 6.5

Množina $J \subseteq \mathbf{N}^n$ respektuje funkce pokud platí: $(a_1, \dots, a_n) \in J, \varphi_{a_1} = \varphi_{b_1}, \dots, \varphi_{a_n} = \varphi_{b_n} \implies (b_1, \dots, b_n) \in J$.

Věta 6.6

Množina $J \subseteq \mathbf{N}^n$ respektuje funkce. Pak J je rekurzivní $\iff J = \emptyset \vee J = \mathbf{N}^n$.

Důkaz: Pouze technicky se liší od důkazu věty 6.4. □

Můžeme tedy pokračovat ve vyjmenovávání typických nerekurzivních množinách:

Příklad 6.2

- $A_{12} = \{(i, j) \mid \varphi_i = \varphi_j\}$.
- $A_{13} = \{(i, j) \mid \forall a \in (\mathfrak{R}(\varphi_i) \cap \mathfrak{R}(\varphi_j)) : \varphi_i(a) < \varphi_j(a)\}$.
- $A_{14} = \{(i, j, k) \mid \varphi_i = \varphi_j \circ \varphi_k\}$.

Věta 6.7

Nechť $I \subseteq \mathbf{N}$ respektuje funkce. Nechť existuje vyčíslitelná funkce Θ taková, že:

- $\{i \mid \varphi_i = \Theta\} \subseteq I$
- existuje vyčíslitelná funkce $\hat{\Theta}$ tak, že $\Theta \leq \hat{\Theta}^5$ a $\{i \mid \varphi_i = \hat{\Theta}\} \subseteq \bar{I}$.

Pak množina I není rekurzivně vyčíslitelná.

Důkaz: Nechť funkce $\xi : \mathbf{N}^2 \rightarrow \mathbf{N}$ taková, že:

$$\xi(i, j) = \begin{cases} \Theta(j) & \text{if } \varphi_i(i) = \perp \\ \hat{\Theta}(j) & \text{else} \end{cases}$$

Funkce ξ je tedy vyčíslitelná. Podle věty o parametrizaci 2.6 existuje totálně vyčíslitelná funkce $f: \xi(i, j) = \varphi_{f(i)}(j)$. Tedy $f(i) \in I \iff \varphi_i(i)$ není definovaná. Tedy $\bar{K} = f^{-1}(I)$. Pokud by tedy byla množina I rekurzivně vyčíslitelná, musela by být K také RE-množina, což je samozřejmě spor. Tedy I není RE-množina, čímž končí důkaz. □

Příklad 6.3

Následující množiny nejsou rekurzivně vyčíslitelné: $\bar{A}_1, \bar{A}_2, A_3, \bar{A}_3, \bar{A}_4, A_5, A_6, \bar{A}_7, A_8, \bar{A}_9, A_{10}, \bar{A}_{11}$.

Věta 6.8

Nechť $I \subseteq \mathbf{N}$ a nechť existuje vyčíslitelná funkce Θ taková, že:

1. $\{i \mid \varphi_i = \Theta\} \subseteq I$.
2. Pro množiny Y všech i takových, že $\varphi_i \leq \Theta$ a přitom $\mathfrak{R}(\varphi_i)$ je konečná, platí $Y \subseteq \bar{I}$.

Pak I není RE-množina.

Důkaz: Mějme funkci $\mu : \mathbf{N}^2 \rightarrow \mathbf{N}$, kdy $\mu(i, j)$ je rovno $\Theta(j)$, pokud program P_i nezastaví pro i během j kroků, a $\mu(i, j)$ je nedefinováno v opačném případě.

μ je vyčíslitelná funkce a tedy existuje $e: \mu = \varphi_e$. Dle věty o parametrizaci 2.6 existuje totální vyčíslitelná funkce f taková, že: $\mu(i, j) = \varphi_{f(i)}(j)$.

Zřejmě platí: $i \in K \iff P_i$ zastaví pro $i \iff P_i$ zastaví pro i během j kroků pro nějaké $j \iff \varphi_{f(i)}(x) = \Theta$ pro $x < j$. Dále $\varphi_{f(i)}(x) = \perp$ pro $x \geq j \iff \varphi_{f(i)} \leq \Theta$ a $\mathfrak{R}(\varphi_{f(i)})$ je konečná množina. Tedy $f(i) \in \bar{I}$.

$i \in \bar{K} \iff P_i$ nezastaví pro $i \iff \varphi_{f(i)} = \Theta$ a tedy $f(i) \in I$.

Jelikož $i \in \bar{K} \iff f(i) \in I$, I není RE-množina. □

Příklad 6.4

Následující množiny nejsou rekurzivně vyčíslitelné: $A_1, A_2, \bar{A}_6, \bar{A}_8, A_9, A_{11}$. Následující množiny jsou RE-množiny: $A_4, \bar{A}_5, A_7, \bar{A}_{10}$.

---

⁵Relaci $\leq$ aplikované na dvojici funkcí budeme rozumět jako *rozšíření funkcí*.

6.2 Redukovatelné množiny

Definice 6.9

Nechť f je totální vyčíslitelná funkce; K a I necht' jsou množiny. Pokud platí ekvivalence: $i \in K \iff f(i) \in I$ řekneme, že množina K je *redukovatelná* na množinu I přes funkci f . Značíme $K \leq_m I$. Zřejmě relace $\leq_m$ je reflexivní a tranzitivní.

Lemma 6.10

Je-li A rekurzivně vyčíslitelná, pak $A \leq_m K$.

Důkaz: Mějme funkci $\Theta : \mathbf{N}^2 \rightarrow \mathbf{N}$:

$$\Theta(x, y) = \begin{cases} 1 & x \in A \\ \perp & x \notin A \end{cases}$$

Funkce Θ je vyčíslitelná, tedy $\Theta = \varphi_e^{(2)}$ pro nějaké e . Podle věty o parametrizaci 2.6 existuje totálně vyčíslitelná funkce $s_1^1 : \varphi_e^{(2)}(x, y) = \varphi_{s_1^1(e, x)}(y) = \varphi_{f(x)}(y)$. Tedy $\varphi_{f(x)}(f(x))$ je definováno $\iff x \in A$, což znamená, že $x \in A \iff f(x) \in K$. $\square$

Předchozí lemma nám vlastně ukázalo, že problém zastavení (příslušnosti do množiny K) je alespoň tak těžký jako jakýkoli jiný rekurzivně vyčíslitelný problém. Protože však K je rekurzivně vyčíslitelná množina, je nejtěžší RE-množin. Říkáme, že K je *úplná* množina ve třídě RE-množin.

Lemma 6.11

Platí-li pro množinu A vztah $\bar{K} \leq_m A$, pak A není RE-množina.

Důkaz: $\bar{K} = f^{-1}(A)$. $\square$

6.3 Produktivní a kreativní množiny

Definice 6.12

Množina A je *produktivní*, jestliže existuje vyčíslitelná funkce Θ taková, že $\forall i : W_i \subseteq A \implies \Theta(i) \neq \perp$ a $\Theta(i) \in A - W_i$.

Takovou funkci Θ pak nazýváme *produktivní funkce*.

Definice 6.13

Množina B se nazývá *kreativní*, je-li rekurzivně vyčíslitelná a zároveň $\bar{B}$ je produktivní. Funkce Θ se nazývá *produktivní funkce pro kreativní množinu B*.

Produktivní množina nemůže být RE-množina. Např. $\bar{K}$ je produktivní množina, její produktivní funkce $\Theta = \text{id}$. Množina K je kreativní. Obecně však nemusí platit, že produktivní množiny mají kreativní doplňky (např. $\bar{A}_1$).

Lemma 6.14

Každá produktivní množina obsahuje nekonečnou RE-podmnožinu.

Důkaz: Necht' A je produktivní s produktivní funkcí Θ . Necht' i_0 je index prázdné množiny ($W_{i_0} = \emptyset$). $W_{i_0} \subseteq A$ a $\Theta(i_0) \in A - W_{i_0} = A$. Dále $W_{i_0} \neq W_{i_1} = \{\Theta(i_0)\} \subseteq A$ a $\Theta(i_1) \in A - W_{i_1}$. Tímto způsobem můžeme vygenerovat nekonečnou RE-množinu, aniž bychom vybočili ven z množiny A . $\square$

Věta 6.15

Je-li A produktivní množina a $A \leq_m B$, pak i B je produktivní množina.

Důkaz: Mějme funkci $f : x \in A \iff f(x) \in B$. Dále necht' Θ je produktivní funkce množiny A . Platí, že $A = f^{-1}(B)$. Pro všechna i platí:

$$W_i \subseteq B \implies f^{-1}(W_i) \subseteq A$$

Existuje totální vyčíslitelná funkce g taková, že $\forall i : f^{-1}(W_i) = W_{g(i)}$. Pak:

$$W_i \subseteq B \implies W_{g(i)} \subseteq A \implies (\Theta \circ g)(i) \in A - W_{g(i)} \quad (1)$$

$$(\Theta \circ g)(i) \notin W_{g(i)} \iff (f \circ \Theta \circ g)(i) \notin W_i \quad (2)$$

$$(\Theta \circ g)(i) \in A \iff (f \circ \Theta \circ g)(i) \in B \quad (3)$$

Tedy platí: $W_i \subseteq B \implies (f \circ \Theta \circ g)(i) \in B - W_i$. $\square$

Lemma 6.16

Nechť A je kreativní a B je RE-množina. Pak platí implikace: $A \leq_m B \implies B$ je kreativní.

Lemma 6.17

Je-li množina A produktivní, pak existuje totální vyčíslitelná funkce $p : \mathbf{N} \rightarrow \mathbf{N}$ taková, že A je produktivní s funkcí p .

Důkaz: Nechť Θ je produktivní funkce pro A . Existuje e taková, že $\Theta = \varphi_e$.

Mějme totální vyčíslitelnou funkci $g : \mathbf{N}^2 \rightarrow \mathbf{N}$ takovou, že program $P_{g(i,j)}$ je:

```
begin X2 :=  $\Phi(e, j)$ ; X2 :=  $\Phi(i, X1)$ ; end
```

Pak množina:

$$W_{g(i,j)} = \begin{cases} W_i & \text{if } \Theta(j) \neq \perp \\ \emptyset & \text{else} \end{cases}$$

Podle věty o rekurzi existuje totální vyčíslitelná funkce f taková, že pro $\forall i : W_{f(i)} = W_{g(i,f(i))}$. Potom tedy:

$$W_{f(i)} = W_{g(i,f(i))} = \begin{cases} W_i & \text{if } (\Theta \circ f)(i) \neq \perp \\ \emptyset & \text{else} \end{cases}$$

Předpokládejme nyní, že $(\Theta \circ f)(i) = \perp$. Pak ovšem $W_{f(i)} = \emptyset \subset A$, přičemž A je produktivní, a $(\Theta \circ f)(i) \neq \perp$, což je spor. $(\Theta \circ f)(i)$ je tedy definováno pro $\forall i$ taková, že $W_{f(i)} = W_i$.

Tedy: $W_i \subset A \implies W_{f(i)} \subset A \implies (\Theta \circ f)(i) \in A - W_i$, tedy $\Theta \circ f$ je produktivní funkce pro A a my už jen položíme $p = \Theta \circ f$. $\square$

Věta 6.18

Množina B je kreativní $\iff B$ je RE-množina a pro libovolnou RE-množinu A platí $A \leq_m B$.

Důkaz:

$\Leftarrow$: B je RE-množina a pro $\forall A$ platí $A \leq_m B$, tedy i pro $A = K$ (K je kreativní). Tedy i množina B je kreativní.

$\Rightarrow$: Nechť máme kreativní množinu B . My ukážeme, že $K \leq_m B$, z čehož bude plynout, že libovolná množina $A \leq_m B$.

Máme B kreativní a tedy množina $\bar{B}$ je produktivní s totální funkcí, kterou si označíme p . Nyní definujeme $g : \mathbf{N}^2 \rightarrow \mathbf{N}$ tak, že program $P_{g(i,j)}$ vypadá takto:

```
begin X2 :=  $\Phi(i, i)$ ; X2 :=  $\Phi(e, j)$ ; while X1 <> X2 do begin end; end
```

přičemž e je index funkce p ve standardní numeraci. Tedy:

$$W_{g(i,j)} = \begin{cases} \{p(j)\} & \text{if } i \in K \\ \emptyset & \text{else} \end{cases}$$

Podle věty o rekurzi existuje totální vyčíslitelná funkce $f : \mathbf{N} \rightarrow \mathbf{N}$ taková, že $\forall i$ platí:

$$W_{f(i)} = W_{g(i,f(i))} = \begin{cases} \{(p \circ f)(j)\} & \text{if } i \in K \\ \emptyset & \text{else} \end{cases}$$

Tedy platí:

$$\star i \in K \implies (p \circ f)(i) \in W_{f(i)} \implies W_{f(i)} \not\subset \bar{B} \implies (p \circ f)(i) \in B.$$

$$\star i \notin K \implies W_{f(i)} = \emptyset \implies W_{f(i)} \subset \bar{B} \implies (p \circ f)(i) \in \bar{B}.$$

a celkem tedy $i \in K \iff (p \circ f)(i) \in B$.

$\square$

Důsledek 6.19

1. K je kreativní, úplná množina. $\bar{K}$ je nejmenší produktivní množina.
2. $I \subset \mathbf{N}$ respektuje funkce, I je RE-množina, $\emptyset \neq I \neq \mathbf{N}$, pak I je kreativní. Všechny nerekurzivní RE-množiny, o kterých jsme mluvili⁶, jsou kreativní.
3. Všechny množiny, o kterých jsme pomocí Riceovy věty dokázali, že nejsou RE-množiny, jsou produktivní.

6.4 Imunní a jednoduché množiny**Definice 6.20**

Množina A se nazývá *imunní*, je-li nekonečná a neobsahuje-li RE-podmnožinu.
Množina A se nazývá *jednoduchá*, je-li RE-množina a její doplněk $\bar{A}$ je imunní.

Poznámka 6.21

Imunní množina, pokud existuje, není RE-množina ani produktivní množina.

Věta 6.22

Existuje jednoduchá množina.

Důkaz: Nechť B je RE-množina. Máme-li dokázat, že je jednoduchá, stačí ukázat, že:

1. B i $\bar{B}$ jsou nekonečné.
2. Každá nekonečná RE-množina má neprázdný průnik s množinou B .

Uvažujme proceduru pro numeraci RE-množin. Pro $\forall n$ položíme do množiny B první nalezený prvek z množiny W_n , který je větší než $2n$ (pokud existuje). Tedy množina B je efektivně generována. Přitom pro $\forall n$ může být v B nejvíce n čísel, která leží mimo interval $0, 1, \dots, 2n$. Tedy B i $\bar{B}$ jsou nekonečné. Je-li W_n nekonečná RE-množina $\implies$ existuje číslo $x > 2n$ takové, že $x \in W_n$. Tedy $B \cap W_n \neq \emptyset$. $\square$

Důsledek 6.23

Existuje imunní množina.

6.5 Klasifikace problémů

1. Existují produktivní množiny, které mají produktivní doplněk (např. problém totálnosti).
2. Existují produktivní množiny s rekurzivně vyčísitelnými doplňky (např. problém nezastavení).
3. Existují kreativní množiny (nejtěžší mezi RE-množinami, např. problém zastavení).
4. Existují jednoduché množiny (tj. středně těžké mezi RE-množinami).

---

⁶Zde máme na mysli známe množiny A_i .

7 Relativizovaná teorie vyčísitelnosti

Definice 7.1 PROGRAM S ORÁKULEM

Nechť $B \subseteq \mathbf{N}$. Program s orákulem B je program, který může používat i příkazy `while` $x \in B$ do δ případně `while` $x \notin B$ do δ a B nemusí být rekurzivně vyčísitelná.

Program P s orákulem B vyčísluje funkci $\varphi_P^B : \mathbf{N}^k \rightarrow \mathbf{N}$.

Definice 7.2

Mějme funkci $f : \mathbf{N}^k \rightarrow \mathbf{N}$, $A \subseteq \mathbf{N}$. Řekneme, že f je A -vyčísitelná, jestliže existuje program P s orákulem A takový, že $f = \varphi_P^A$.

Věta 7.3 VĚTA O NUMERACI

Univerzální funkce $\Phi : \mathbf{N}^{j+1} \rightarrow \mathbf{N}$ definovaná vztahem:

$$\Phi(e, a_1, \dots, a_j) = \varphi_e^A(a_1, \dots, a_j)$$

je A -vyčísitelná.

Věta 7.4 VĚTA O PARAMETRIZACI

Existuje totální vyčísitelná funkce $s_n^m : \mathbf{N}^{m+1} \rightarrow \mathbf{N}$ taková, že:

$$\varphi_{s_n^m(i, g_1, \dots, g_m)}^{A(n)}(z_1, \dots, z_n) = \varphi_i^{A(n)}(g_1, \dots, g_m, z_1, \dots, z_n)$$

Definice 7.5

Množina $B \subseteq \mathbf{N}^k$ je A -rekurzivní, jestliže je její charakteristická funkce totální A -vyčísitelná.

Množina B je A -rekurzivně vyčísitelná (A -RE-množina), jestliže existuje A -vyčísitelná funkce f taková, že $B = \mathfrak{R}(f)$.

V relativizované teorii vyčísitelnosti můžeme tedy definovat numerace:

- A -vyčísitelných funkcí: $\varphi_0^A, \varphi_1^A, \varphi_2^A, \dots$
- A -RE-množin: $W_0^A, W_1^A, W_2^A, \dots$ podle numerace A -vyčísitelných funkcí: $\mathfrak{R}(\varphi_0^A), \mathfrak{R}(\varphi_1^A), \mathfrak{R}(\varphi_2^A), \dots$

Dále relativizovaný problém zastavení definujeme: $K^A = \{i \mid i \in W_i^A\}$.

Definice 7.6

Nechť $A, B \subseteq \mathbf{N}$. Řekneme, že A se T -redukuje na B (píšeme $A \leq_T B$), jestliže A je B -rekurzivní množina.

$A \equiv_T B$: $(A \leq_T B) \wedge (B \leq_T A)$. Třídy ekvivalence $\equiv_T$ se nazývají *třídy Turingova stupně nerozhodnutelnosti*.

Přitom platí implikace $A \leq_m B \implies A \leq_T B$. Opačná implikace neplatí. Např. $\bar{K} \not\leq_m K$, ale $\bar{K} \leq_T K$.

Označení: Zavedme si označení:

$$A' = K^A = \{i \mid i \in W_i^A\}$$

$\emptyset_{\mathbf{N}} \in \mathbf{O}$, kde $\mathbf{O}$ jsou nejjednodušší problémy, tzv. stupně 0. Dále máme $\emptyset' = K \in \mathbf{O}'$ ($\emptyset' = \bar{K} \in \mathbf{O}'$). Ještě dále je $K' \in \mathbf{O}''$. K' je problém totálnosti (problém netotálnosti).

Věta 7.7 (VĚTA O REKURZI)

Nechť $f : \mathbf{N} \rightarrow \mathbf{N}$ je totální vyčísitelná funkce. Pro libovolné j existuje n tak, že programy P_n a $P_{f(n)}$ počítají stejnou funkci (tj. $\varphi_n^{(j)} = \varphi_{f(n)}^{(j)}$).

Důkaz: Nechť funkce $g : \mathbf{N} \rightarrow \mathbf{N}$ je taková, že program $P_{g(i)}$ je:

```
begin X2 := Φ(i, i); X1 := Φ(X2, X1); end
```

tedy první přiřazení spočítá $\varphi_i(i)$ a druhé přiřazení $\varphi_{\varphi_i(i)}(j)$.

g je zřejmě totální vyčísitelná funkce,

$$\varphi_{g(i)}(j) = \begin{cases} \varphi_{\varphi_i(i)}(j) & \text{if } \varphi_i(i) \text{ defined} \\ \perp & \text{else} \end{cases}$$

Pak $f \circ g = \varphi_m$ je totální vyčísitelná funkce a $\varphi_m(m)$ je definováno. Potom:

$$\varphi_{g(m)}(j) = \varphi_{\varphi_m(m)}(j) = \varphi_{f(g(m))}(j) = \varphi_f(n)(j)$$

kde $n = g(m)$. □

Věta 7.8

Je-li $f : \mathbf{N} \rightarrow \mathbf{N}$ totální vyčísitelná funkce, pak existuje nekonečně mnoho n takových, že $\varphi_n^{(j)} = \varphi_{f(n)}^{(j)}$.

Důkaz: Necht' program L je takový, že $\varphi_l \neq \varphi_0, \dots, \varphi_l \neq \varphi_k$, kde $\varphi_0, \dots, \varphi_k$ je $k + 1$ vyčísitelných funkcí, kde k je libovolné. Definujme totální vyčísitelnou funkci $g : \mathbf{N} \rightarrow \mathbf{N}$ takto:

$$g(x) = \begin{cases} l & x \leq k \\ f(x) & x > k \end{cases}$$

g je samozřejmě vyčísitelná. n je pevný bod, je-li $n \leq k \implies \varphi_{g(n)} = \varphi_l \neq \varphi_n$, což je spor, tedy $n > k$ a tím pádem $f(n) = g(n)$ a tedy n je pevný bod pro f a n může být libovolně velké. $\square$